

מסע לעולם שהיה

בלב מדינה מוסלמית עוינת חיה קהילה יהודית מסתורית, שהזמן לא נגע בה. בשוק המוסלמי מוכרים תשמישי קדושה, והרוכלים לומדים סוגיות בגמרא. הילדים מסתובבים בפאות ארוכות, והגברים - בתרבושים, וכולם עמלים על שימור המסורת בכל מחיר. הצטרפו לד"ר ארי גרינספן למסע בזמן

דוד והוריו בבית הכנסת אל-גריבה (המופלאה), הידוע כאחד מבתי הכנסת הקדומים בעולם, ובו נמצא, ככל הנראה, ספר התורה העתיק ביותר בעולם

זה נשמע כמעט לא מציאותי: במקום רחוק מכל ציוויליזציה, באי טרופי מוקף דקלים שנושבת בו רוח חמה ומלוחה, מתקיימת אחת הקהילות היהודיות העתיקות שנותרו בעולם - המובלעת היהודית-הגלותית האחרונה שלא שינתה ממנהגיה ואת לבושה בלמעלה מאלפיים השנים שחלפו מאז חורבן בית המקדש הראשון. יהודים ומוסלמים כאחד טוענים כי אבן הפינה של בית הכנסת העתיק באי נלקחה במקור מחורבות בית המקדש הראשון על ידי היהודים שיצאו לגלות באי. בית הכנסת העתיק והיפהפה, "אל גריבה", הוא גם הגדול ביותר בין 15 בתי הכנסת העתיקים באי, שחיים בו 600 יהודים בני הקהילה. היו מוכנים לחזור למסע בזמן.

בית הכנסת שבבל השוק המוסלמי

מסעי לשם החל במחקר שערכתי עם שותפי מאז ומתמיד ד"ר ארי זיפוטובסקי, בעקבות תמונה מספר היסטוריה. במרתף של ארכיב בארצות הברית נתקלתי בתמונה צבעונית יוצאת דופן של אדם בעל חזות מוסלמית האופה מצה. כשקראתי את תיאור התמונה, נתקלתי לראשונה בחיי במושג "יהדות ג'רבה". בהתקרב חג הפסח החלטתי לערוך מסע עם ידידי ומורי המוערך ד"ר איתן שומן,

בסמטאות, ולצדם משחקים ילדים קטנים בפאות ארוכות וכיפות. מה שמייחד במיוחד את קהילת ג'רבה, זה הדבקות במסורת ואורח החיים הסגפני משהו. הם, אגב, מודעים לכך ועל כך גאותם. בשנות ה-30 ביקש הארגון היהודי-צרפתי "אליאנס" להקים בית ספר ליהודי האי, שיהיו בו לימודי חול לצד לימודי הקודש. תושבי ג'רבה הציעו כסף לארגון

שותפי להרפתקאות הלכתיות רבות וחוקר מסורות ומנהגים בעצמו. טיסה למדינה ערבית איננה עניין של מה בכך. הביטחון האישי הופך לסוגיה של ממש. ואכן, כשהלכנו ברגל לרובע היהודי של ג'רבה בשעת לילה, עצרו אותנו שני שוטרים כאילו אנחנו טרוריסטים. מראה הרחובות מזכיר מאוד את אלו של בגדד: זוהמה בכל פינה ותאורה אין, ערבים הולכים

בבית הספר: המורה הקשיש עובדיה קרא לתלמידים את ההגדה של פסח, כשהוא מתרגם אותה מילה במילה לערבית, כדי שהילדים הצעירים יבינו אף הם

שורה בהתכנסות הזו. קופות צדקה רבות פוזרות לאורך קיר בית הכנסת למטרות שונות ומשונות. אחת מהן תפסה את עיניי: "החברה לתיקון פְּרַת", של "הארגון לתיקון העונש הנורא של פְּרַת" - החמור מכל העונשים. התעניינתי במה מדובר, והתברר כי עדיין קיימת קבוצה של יהודים ארוקים באי, המבלה מדי חודש בחודשו ליל שימורים באמירת תהילים, בניסיון לעזור לאלה שנדמה כי נגזר עליהם פְּרַת.

במוצאי השבת הזמין אותנו יוסף, נשיא הקהילה, להצטרף אליו לצפייה בתכנית טלוויזיה המועברת בכבלים. היינו המומים מעצם העובדה שיש לו בכלל טלוויזיה, אך הוא הסביר כי מדי מוצאי שבת נאספים חברים בקהילה לצפות בשיעורו השבועי של הרב עובדיה יוסף.

הצילום מסוכן לבריאות

הגענו למאפיית המצות - חדר מאחורי בית הכנסת, בצד בית הקברות היהודי העתיק. דלתות הובילו לחדרים שמשמשים כיקב הקהילתי, מאחר שאין בנמצא יין כשר. התנור העתיק היה לב הפעילות, ובכל לילה הוא נאטם בבוץ כדי לשמור על החום, ונפתח מחדש מדי בוקר. בחדר הסמוך פעלה מכונה קטנה, שריידה את הבצק עד דק. המשגיח, חוותה חדר

ואת אחת מאבני המזבח, שכאמור שימשה כאבן הפינה לבית הכנסת "אל גריבה".

אין לוויים בג'רבה, או כך לפחות טוענת המסורת (אין פלא, אפוא, שאנשי הקהילה התרגשו מאוד לשמוע שאני לוי). לפי האגדה, כשחזר עזרא עם שבי ציון לארץ ישראל, לאחר חורבן הבית הראשון - הוא פנה ליהודים בכל העולם בבקשה לשוב. כשהודעתו הגיעה לג'רבה, שאלו אותו הלוויים האם יוכל להבטיח שלא יהיה עוד חורבן. הוא השיב בשלילה, וכתוצאה מכך סירבו הלוויים שישבו בג'רבה לשוב ולבנות את ארץ ישראל. לפיכך עזרא קילל את הלוויים שלא יוכלו לדרור בג'רבה יותר משנה, ומי שיעביר שנה באי - מות ימות. שאלתי איש זקן אחד מבני הקהילה, האם הוא זוכר שראה פעם לוויים באי. הוא נשען אחורה, הרהר לרגע, והשיב כי הכיר לוי אחד שחי באי, אך מדי קיץ הוא היה עוזב את האי לחודש ונוסע. אימת הקללה.

בל"ג בעומר בית הכנסת העתיק זורח ממש. בימי קדם היו יהודים מכל רחבי תוניסיה זורמים אליו, וגם כיום טסים רבים - אפילו מישראל (ראו מסגרת). זה מתחיל ב"י"ד באייר, יום פטירתו של רבי מאיר בעל הנס, ומסתיים בל"ג בעומר עצמו. תהלוכה גדולה של אנשים האוחזים בנרות ובמנורות נכנסת לבית הכנסת, ושמחה גדולה

כדי שלא יבנה את בית הספר, מתוך רצון שלא לחשוף את ילדיהם לעולם החיצוני.

בשוק המקומי יש "מחלקה יהודית" - החלק שבו סוחרים היהודים - ואפשר לשמוע, מעל לקריאות הרוכלים המציעים את מרכולתם, לימוד סוגיה שקורא תלמיד חכם בקול רם לרוכלים היהודים.

מחזה מוזר הוא לראות בלב לבו של שוק ערבי דוכנים המוכרים כוסות לקידוש וצלחות "סדר" עשויות ביד. מרבית ילדי הקהילה לומדים בשיבה, אף שיש בעיר גם בית ספר של "המזרחי" ובו לומדים גם כמה מקצועות חול, אך אפילו שם - עד כיתה ח' בלבד. כבני נוער הם מצטרפים לשוק העבודה. היינו שם בדיוק ביום בו נער בן 15 קיבל רשות למכור בשוק תכשיטי כסף זולים. הוא זרח מגאווה ליד הדוכן שלו. כשזמן תפילת מנחה מגיע, כל החנויות בבעלות יהודית בשוק נסגרות. זרם של גברים נוהר לבית הכנסת העתיק, הממוקם כמאתיים מטרים משם, בלב השוק. בין מנחה לערבית מועבר מדי יום שיעור בצרפתית ובערבית.

הילדים הצעירים דוברים ערבית בלבד, עד שהם לומדים עברית. היינו שם שבוע לפני הפסח. עצרנו בבית הספר, ונכנסנו לשיעור. המורה הקשיש עובדיה קרא לתלמידים את ההגדה של פסח, כשהוא מתרגם אותה מילה במילה לערבית, כדי שהילדים הצעירים יבינו אף הם. הילדים צחקו לבואנו, אך המורה הצליף בהם מיד במקל על האצבעות. בג'רבה עוד לא שמעו על האגודה לשלום הילד ועל זכויות התלמיד.

לאן נעלמו כל הלוויים?

ההיסטוריה של הקהילה היהודית של ג'רבה עטופת מסתורין. אגדה אחת טוענת כי קבוצת כהנים שנמלטו לאחר חורבן בית המקדש הראשון עשו את דרכם לג'רבה כשהם נושאים עמם את אחת מדלתות בית המקדש שחרב

ילד צעיר נשלח לאסוף את החלות שאפתה אמו לשבת בתנור הקהילתי. שימו לב למגשי החלות השייכים למשפחות אחרות ולסירי החמין שיוכנסו לתנור הקהילתי לפני שבת

שמו, איש זקן ועדין למראה, חבש לראשו תרבוש אדום מסורתי. הוא השגיח בקשיחות על הפועלים, וכעס עליי בכל פעם שניסיתי לצלם אותו, משום שהאמין כי הצילום מביא "עין הרע". העובדים היו ידידותיים מאוד. אחד מהם הזמין אותנו לארוחת לילה מאוחרת, עם סיום האפייה. ביתו היה במובנים רבים כולו ברחוב, מאחר שהנשים הוציאו הכל כדי לקרצף ולנקות לפסח, מה שלא הפריע לו לשים קצת כבוד על האש עבורנו.

דברים המובנים לנו מאליהם, אינם מובנים כלל בג'רבה. למשל, יין כשר: הקהילה אינה יכולה לייבא מוצרים מישראל. לפיכך הם מפעילים יקב מקומי, ובו קנקני חימר ענקיים, שזקני הקהילה טוענים שהם בני 600 שנים. היין אינו מבושל, ולכן מרחפת מעליו סכנת "יין נסך" תמידית, אם ייגע בו גוי. זו סיבה שמקפידים לנעול הכל כאשר עוזבים את חדר היקב.

עוד יש חמין בתנור הקהילתי

בימים עברו היו תוקעים בשופר מספר פעמים בערב שבת, כדי להודיע לאנשים העובדים בשדות שהשבת בפתח וזה הזמן להפסיק לעבוד. זו גם הסיבה לצפירות המושמעות בערב

הכנסת החלות לתנור, והוצאתן כשהן מוכנות. במקביל מוכנסים סירי החמין לתנורים אשר נחתמים ויפתחו שוב רק לפני ארוחת הצהריים.

הקהילה מאוד מסורתית ושמרנית. הבנים והבנות לא מדברים זה עם זה בפומבי. התקשיתי להאמין לזה, אך כמו עיניי ראיתי קבוצות של בנים וקבוצות של בנות, שגדלו יחדיו בקהילה הקטנה, חולפים זה ליד זה מבלי להחליף אפילו מבט, משל היו זרים גמורים. גם זוגות מאורסים אינם מדברים זה עם זה עד לחתונה.

חיי היהודים בג'רבה טובים ומלאים. הם מעידים כי ממשלת תוניס דואגת להם מאוד, והלאום "יהודי" מופיע בתעודת הזהות שלהם כמקור לגאוה. אך עדיין, אף שיכולנו לדבר עברית ברחוב, המילה "ישראל" לא הוזכרה, מחשש שהמוסלמים יזהו אותה. אם חייבים להזכיר את ישראל, אומרים "ארץ". הם גם שומרים על פרופיל נמוך בכל הנוגע לביקורים בארץ.

במהלך ביקורנו בג'רבה ניסה אחד המלווים - שען חוקב - לבקר בחנותו של השען המקומי הישיש. בכל פעם שהגענו, מצאנו כי החנות נעולה. לבסוף, ביומנו האחרון במקום, כשסובכנו ברחובות הרובע היהודי, ראינו, לשמחתנו, כי דלת החנות הקטנה פתוחה מעט. מה רבתה הפתעתנו כשראינו שהשען הוא לא אחר מאותו חוותיה חדר - המשגיח הקפדן ממאפיית המצות - שחמק שוב

שבת במספר ערים בארץ, בהן ירושלים ובני ברק. בג'רבה נוהג רב הקהילה, הרב ביטון (שהוא גם המוהל, השוחט והבודק) לעלות על אחד הגגות, ולתקוע בשופר לפני כניסת השבת, כדי להתריע ששבת בפתח.

ליהודי ג'רבה יש תנור קהילתי, שבו הם אופים את החלות מדי יום ישיש, ומביאים את סירי החמין כדי שיישארו חמים כל הלילה בתנור המשותף. הם לא צריכים לעשות זאת, שכן לכל משפחה יש תנור משלה, אך הם מבקשים לשמר בכך את המסורת העתיקה. זה כנראה המקום האחרון בעולם שבו זה עדיין קורה. כל משפחה שולחת מגש חלות הקלועות בצורות מיוחדות ושונות, ומישהי אמונה על

כנראה המקום האחרון בעולם שבו עדיין עושים זאת: מדי ערב שבת מכניסים יהודי ג'רבה את סירי החמין לתנור הקהילתי, אוטמים אותו, ובשבת בבוקר מוציאים את הסירים לכבוד הסעודה

ביקור אישי / מאת דוד מורדוך, בן 11, רעננה

לפני שנה, כשמלאו לי עשר שנים, יצאתי עם אבי למסע שורשים בג'רבה - המקום שאבי עזב בהיותו בן עשר.

ביקרתי בבית הכנסת "בית אל", שהיה הרוס, והערבים השליכו אבנים על החלונות. בל"ג בעומר נסענו להילולה בבית כנסת העתיק ביותר באפריקה - "אל גריבה".

ביקרתי בשכונות היהודיות "חארה אל כבירה" ו"חארה אל זרירה", שבהן מתגוררות עד היום מאות משפחות יהודיות בשקט ושלווה, המשמרות להפליא את הדת, המסורת והמנהגים היהודיים.

ביקרתי בבית הספר היהודי, וילד מקומי קרא לנו את הפרשה. הילדים מדברים ערבית מגיל צעיר, ומגיל 13 לומדים לדבר עברית.

אחר כך נסענו לקבר של סיד (חכם) יוסף אל-מערכי, מחולל הנסים. הייתי גם בבית הכנסת "כתר תורה". בבית העלמין פקדנו את קברותיהם של

הרב יעקב סלמה, מוריד הגשם, ושל רבי חי טייב, והתפללתי על קבריהם של סביי וסבתותיי.

מרגש במיוחד היה הביקור בבית שבו גדל אבי ובחנות שהיתה של סבא וסבתא שלי.

אני חושב שחשוב מאוד ללמוד על השורשים, וכל ילד צריך לדעת מנין הגיעה משפחתו ומהם שורשיו.

אני ואבי עולים במדרגות לבית שבו גדל ואותו עזב בהיותו בן 10, כמוני

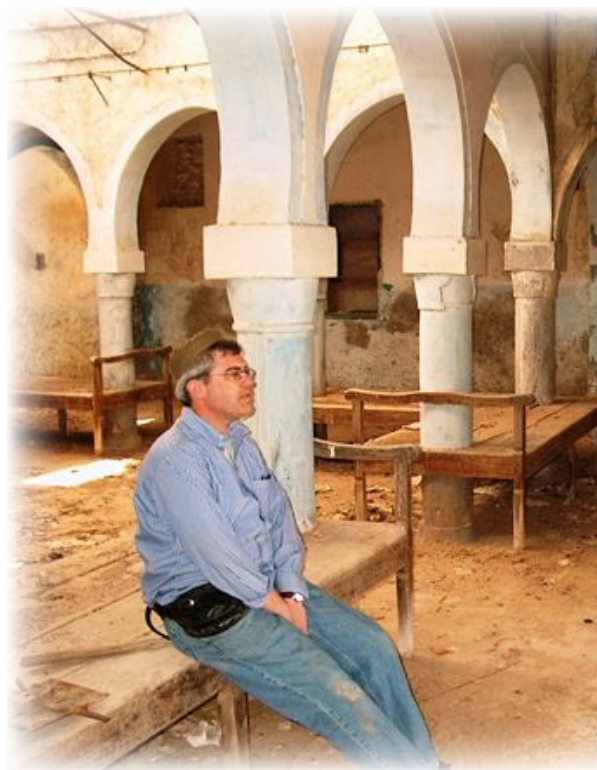
הביקור המרגש ביותר: בחנות שהיתה של סבי. אני אוזח בידי את תמונת סבי עובד בחנותו, ואתם יכולים להתרשם ממנה בהגדלה

ושוב מעדשת מצלמתנו. כשהוא ראה את התעניינותו הכנה של איתן, הוא הפשיר מעט, וזכינו להצצה לעולם שכמעט ונעלם. הוא הצביע אל עבר מדף הספרים שלו: "האם אתם רואים את הספרים האלה?" שאל.

הנהנו, והוא אמר בגאווה: "אלה החידושים שלי, פירושים על התנ"ך, הגמרא וארבעת כרכי השולחן ערוך".

כך, בחנות שעונים במרכזו של שוק מוסלמי במדינה מוסלמית, כשהוא לבוש בבגדים מסורתיים וחבוש

בתמונה זו אני יושב במרכזו של בית כנסת עתיק ונטוש, בלב כפר שהיה פעם מיושב ביהודים. לאחר שהיהודים עזבו, התיישבו בבתיהם מוסלמים, אך הם נוהגים כבוד בבית הכנסת, ודואגים לנעול אותו

בתרבוש, ישב מולנו תלמיד חכם מהסוג של פעם. ליד חנותו המאובקת עמד דוכנו בן היממה של הנער בן ה-15. והמסורת בת 3,000 השנה של יהודי ג'רבה נמשכת.

הוא נוסע לחורים בכל קצה בגלובוס, ומחפש אחר שרידים של קהילות יהודיות נידחות, במטרה להחזיר את המסורת האבודה שלהן. הוא ביקר במדינות שכף רגלו של ישראלי לא דרכה בהן, חפר במרתפים חשוכים ומצא אוצרות מופלאים. הוא ד"ר ארי גרינספן - מוהל, שוחט, רופא שיניים וסוג של אינדיאנה ג'ונס יהודי - וזה המדור שלו.